

УДК 373.2

DOI 10.31654/2663-4902-2022-PP-1-69-75

Пісоцький О. П.

кандидат психологічних наук, доцент кафедри дошкільної освіти
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
pisozkij_a_070716@ukr.net
orcid.org/0000-0003-1454-4394

Пісоцька Л. М.

старший викладач кафедри дошкільної освіти
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
lm.pisozkaja@gmail.com
orcid.org/0000-0002-8856-7866

**ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВАННЯ ГУМАННИХ ПОЧУТТІВ ДІТЕЙ
5–6 РОКІВ У ГРІ**

У статті розглядається проблема виховання у дітей старшого дошкільного віку гуманних почуттів в ігровій діяльності. Наголошується, що означена проблема є складовою актуального на сьогодні завдання дошкільної освіти морального розвитку та виховання дітей дошкільного віку. У статті автори вказують на основні компоненти, критерії та показники вихованості гуманних почуттів дітей п'яти-шести років, у відповідності з якими було розроблено емпіричну методику. Крім того, акцентується увага на загальних показниках гуманних почуттів дітей 5-6 років, які у своєму дослідженні: модальність, сила та стійкість проявів гуманності у стосунках між дітьми в ігровій діяльності.

У емпіричному дослідженні авторами зафіксовано, що переважна більшість (50 %) старших дошкільників характеризується низьким рівнем розвиненості гуманних почуттів, які проявляються у взаємодії з однолітками та дорослими, 30 % дітей п'яти-шести років властиві лише посередні прояви гуманності та гуманних почуттів у ставленні до дітей і дорослих, які їх оточують. Найменше виявлено старших дошкільників (17 %), які мають високий рівень сформованості гуманних почуттів у ігровій діяльності.

Вивчаючи виховні впливи дорослих з'ясовано, що вихователі добре розуміють суть гуманних почуттів, орієнтуються у методах, які є більш доцільними у їх формуванні, проте відчувають ускладнення у використанні засобів ігрової діяльності у плеканні гуманності дітей п'яти-шести років, оскільки вони більшою мірою зорієнтовані на засоби етнопедагогіки.

Натомість батьки вихованців слабо орієнтуються у питаннях, пов'язаних з вихованням гуманного ставлення, не розуміють які методи й засоби є більш доцільними для його формування у дітей, а тому використовують їх більше на підсвідомому рівні. Також вони значно більше зорієнтовані на виховання у дітей п'яти-шести років гуманного ставлення до дорослих, ніж на виховання гуманних почуттів до ровесників.

За результатами проведеного дослідження зроблено висновок про необхідність оптимізації процесу виховання гуманних почуттів дітей п'яти-шести років.

Ключові слова: гуманність, гуманні почуття, гуманність дитини п'яти-шести років, виховання гуманності дошкільників, ігрова діяльність.

Постановка проблеми. Питання виховання гуманних почуттів завжди є актуальним, оскільки пов'язано з духовним зростанням особистості у соціумі, з проблемами соціалізації дитини, її навчання та виховання. Формування гуманного ставлення є одним з напрямів і завдань морального виховання дошкільників. Особливо вона актуалізується у період старшого дошкільного віку, оскільки у цьому відбувається становлення моральної сфери майбутнього громадянина.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У широкому розумінні гуманні почуття є стійкими емоційними переживаннями людини, які відображають її ставлення щодо інших людей. Так, С. Рубінштейн наголошує, що їх основою завжди є людські стосунки. За своїм характером гуманні почуття вказують на особливості суспільного буття та є для особистості ціннісними інстанціями [1, с. 574]. Е. Фромм вважав, що власне гуманне ставлення дозволяє зрозуміти прагнення людини, визначають сенс людського існування, сприяють удосконаленню особистості та забезпечують її сходження на вищий щабель розвитку [2, с. 237]. М. Ярмаченко зазначає, що в результаті розвитку гуманних почуттів у людини формується гуманність, зміст якої проявляється у доброзичливості, піклуванні про інших, готовності прийти на допомогу, емпатії [3, с. 128].

У дошкільному віці виховання гуманних почуттів досліджували Л. Лохвицька, Т. Поніманська, С. Ладивір, Л. Врочинська. Так, Л. Лохвицька розглядає виховання гуманних почуттів у взаємозв'язку з формуванням поваги до дорослих, позитивних стосунків з однолітками, справедливою оцінкою поведінки інших дітей і своєї [4, с. 39]. С. Ладивір вказувала, що основу моральних почуттів, зокрема гуманних, у дошкільників становить доброта, до якої варто привчати дітей змалечку [5, с. 7].

Більш ґрунтовно зміст гуманних почуттів визначала Т. Поніманська, яка наголошувала, що гуманні почуття є значущим особистісним надбанням старшого дошкільника. У їх основі закладено зацікавленість дитиною світом людей, їх міжособистісних стосунків, доброзичливість і повага один до одного. До гуманності дітей 5–6 років вона відносить прояви доброзичливого ставлення, повагу до інших, бажання прийти допомогу (турботливість). На думку дослідниці, турботливість і доброзичливість є основним змістом виховання гуманних почуттів і формування на їх основі гуманності дошкільників [6, с. 257]. Л. Врочинська, розглядаючи гуманну поведінку старших дошкільників у спілкуванні, дійшла висновку, що її основою є прагнення задовольнити потребу у взаємоповазі у старшому дошкільному віці [7, с. 5].

Зважаючи на те, що стосунки дітей 5–6 років з однолітками більш часто розгортаються у рольових іграх, більш доцільно, на нашу думку, формувати гуманні почуття є саме в ігровій діяльності. Отже, **мета статті** полягає у емпіричному вивченні особливостей виховання гуманних почуттів старших дошкільників у грі.

Виклад основного матеріалу дослідження. З метою вивчення особливостей виховання гуманних почуттів дошкільників 5–6 років ми орієнтувалися на такі їх критерії: *система знань дітей про гуманні почуття, позитивне ставлення до власної гуманності та гуманна поведінка по відношенню до однолітків і дорослих*. Структурними складовими вихованості гуманних почуттів старших дошкільників були *когнітивна, емоційна та практична*. Під час проведення емпіричного дослідження орієнтувалися на схарактеризовані вище критерії та компоненти, та показники, враховували модальність, силу та стійкість проявів гуманності, насамперед, в ігровій діяльності, а також у різних життєвих ситуаціях.

У дослідженні взяли участь 28 дітей 5–6 років, які відвідують старшу групу ЗДО; 10 вихователів даного закладу та 28 батьків вихованців. Було задіяно наступні методи анкетування батьків, бесіди з дітьми, спостереження (за взаємодією дітей у грі, спостереження за спілкуванням батьків і дітей, за використанням методів, форм ігрової діяльності), інтерв'ю з вихователями.

Здійснивши аналіз отриманих результатів, ми з'ясували, що дошкільники (80 %) знають, що таке гуманні ставлення, а також те, що до всіх однолітків і дорослих потрібно їх проявляти. Також діти вказали, що виявляти гуманні почуття – це гарно спілкуватися, бути дружніми, добре гратися у різні ігри; це вміння домовлятися, а також слухатися, навчатися, допомагати один одному (батькам по господарству, підносити сумку). Окрема частина дітей 5–6 років розширювали цей перелік: вітатися, проявляти любов, доброзичливість у стосунках, турботливість по відношенню один до одного, підтримувати у складних ситуаціях, бути ввічливим, вітатися, дякувати (50 %).

Розглядаючи дані спостереження за взаємодією дітей під час ігрової діяльності та прояви ними гуманістичної спрямованості по відношенню один до одного (як до партнерів по грі), було відмічено, що дошкільники залюбки погоджуються на участь у грі, спочатку намагаються домовитися, розподілити ролі, обговорити правила, ігрові

дії. На цьому ж етапі найбільш помітні і певні негаразди у поведінці дітей: вони часто сперечаються, погрожують один одному, між хлопчиками нерідко помітна штурханина. Подібні моменти спостерігаються і в процесі ігрової діяльності, а зважаючи на те, що учасники знаходяться під дією правил, то подібні моменти тут непотрібні. Отже, дітям 5–6 років бракує доброзичливості й толерантності під час взаємодії.

Також ми відмітили, що, спільно діючи у ході гри, діти посміхаються один одному, домовляються про спільні дії, допомагають, подекуди намагаються уникнути специфічних ситуацій, які призведуть до конфліктів між партнерами в цій діяльності. Відтак, можемо вказати, що у ході самої гри гуманістичні ставлення проявляються у більшій мірі.

На основі проведених спостережень за ігровою діяльністю ми помітили, що гуманні почуття дітей старшого дошкільного віку не є стійкими, вони лише епізодично проявляються стосовно один одного на різних етапах гри. Специфічною є реакція дошкільників на втручання вихователя у їх діяльність, зрідка, це доброзичливі стосунки, а більшою мірою – супротив дорослому, що виражається у рухах, а подекуди у репліках типу не заважайте. Відтак, гуманність дітей потрібно цілеспрямовано розвивати у самій грі, залучаючись до неї вихователям, приймати участь у спільних діях з дітьми, з метою формування гуманістичної спрямованості вихованців.

Результатом спостереження за спілкуванням батьків і дітей є виділення та об'єднання у групи методів морального виховання, які використовувалися дорослими для формування у старших дошкільників гуманних почуттів:

- 1) вербальні (переконування, примушування, заперечення);
- 2) суспільне міркування (схвалення, заохочення, натякання, осуд, навіювання, покарання);
- 3) праця (демонстрація зразка, пояснення способів дій, запрошення до спільних дій);
- 4) власний приклад.

На основі проведеного спостереження ми можемо визначити особливості взаємодії батьків та дітей. Діти йдуть на контакт і взаємодіють з батьками, майже всі батьки намагаються врахувати всі побажання дітей. Можна зазначити, що очікувані результати виправдали себе, оскільки вихователь займається освітньою діяльністю з дітьми, і в цьому йому допомагають батьки.

У співпраці з сім'ями вихованців педагоги ЗДО намагаються спланувати й організувати освітній процес з максимальним урахуванням педагогічного потенціалу кожної сім'ї, її ціннісні орієнтири. Проте не помітили впливу дорослих на ігрову діяльність дітей. Так, батьки взагалі не обговорювали питання участі дітей в ігровій діяльності з однолітками, її змісту тощо.

У дошкільних закладах систематично і послідовно проводиться робота з морального виховання дітей, але сам процес виховання гуманності у старших дошкільників не має високого рівня. Вихователі зрідка звертають увагу на формування гуманних почуттів дітей під час ігрової діяльності, на створення доброзичливої атмосфери у процесі ігор, певною мірою намагаються керувати грою, вносити свої корективи. Одночасно з цим, вони намагаються використовувати і прислів'я, і приказки, як під час бесід, так і на заняттях, у повсякденному житті, проте не звертали увагу на те, які саме ігрові засоби містять значний потенціал у вихованні гуманних почуттів дітей у ставленні до однолітків і дорослих.

Нами було виявлено, що процес формування гуманності у дошкільників 5–6 років, зокрема гуманних почуттів по відношенню до однолітків і дорослих, буде більш ефективним, якщо залучати до сучасного освітнього закладу ігрові засоби, зокрема рольові, режисерські й дидактичні ігри, які доцільно було б поєднувати з прислів'ями, приказками, соціально-побутовими казками; закріпити набуті знання через спеціально розроблену систему.

Вивчаючи анкети батьків, ми з'ясували, що вони не використовують ігрових засобів у вихованні гуманних почуттів. Більшу увагу вони звертають на виховання гуманного ставлення по відношенню до старших (40 %). При цьому більшість з цієї метою читають казки (80 %). Крім того, не менш улюбленими у батьків є традиції, приказки, приклад старших та прислів'я.

Батькам легко помітити у поведінці дитини негативне ставлення до старших (100 %). За їх твердженнями на це вказують: поведінка дитини (80 %), міміка обличчя (10 %), почуття (5 %), жести (3 %), демонстрація байдужості (2 %). Байдуже ставлення спрямоване на того, хто викликав у дитини обурення.

Водночас всі батьки (100 %) відповіли, що їхня дитина виявляє до них повагу. Проте зовсім дорослі не змогли надати відповідь на запитання: чи має їх син чи донька гуманні почуття щодо однолітків. Тут дорослі члени родин не зазначили нічого.

Також ми відмітили, що значна частина дорослих не звертаються до ігрових засобів у формуванні гуманістичної спрямованості дошкільників у ставленні до ровесників. Здебільшого батьки використовують для цього засоби етнопедагогіки, але й ті частково, оскільки не повністю погоджуються, що вони є дієвими у вихованні гуманних почуттів по відношенню до старших.

На основі вивчення методів виховання гуманних почуттів у вихователів з'ясовано, що педагоги найбільш часто звертаються до вивчення прислів'їв та приказок, до різного роду трудових доручень (поливання квітів, чергування в куточку природи, чергування під час обіду та ін.). Під час вивчення рідної мови вихователі зорієнтовані на використанні народних ігор та пісень, репертуар яких містить гуманність і гуманні ставлення. Не зостаються осторонь і набори іграшок, зокрема для театралізованих ігор, іграшки у вигляді тварин, птахів, музичних інструментів, а також окремі атрибути для проведення сюжетних ігор, проте знаходяться вони у незадовільному стані.

Окреме місце педагоги відводять народній творчості, використовуючи фольклорні твори. Не залишаються осторонь їх уваги й творчість народних умільців, а також обрядова творчість (традиції, звичаї, свята тощо). Значна частина вихователів зосереджена на заняттях з розвитку мовлення, а найбільш дієвий засіб, на їх думку, етнопедагогіка. З її джерел педагоги використовують такі: працю, побут, життєвий устрій, народні зимові свята, традиції святкування весняних свят, дотримання звичаїв, обрядів підготовки до святкування Пасхи, ігри та іграшки, якими граються діти, тобто все те, що відображає гуманні стосунки між дорослими, вироби народного мистецтва, що прикрашали дім, посуд, одяг, інтер'єр житла, фольклор.

Серед засобів, якими користувався вихователі під час заняття, були: демонстрація процесу й результатів трудової діяльності (визначення алгоритму дій, спільна діяльність з педагогом й однолітками), слово, суспільні міркування, похвала, стимулювання. На основі проведеного спостереження ми можемо помітити часткову недієвість використаних засобів і методів, а також спрогнозувати інші чинники, які негативно впливають на виховання гуманних почуттів: наповнюваність груп, відсутність у батьків стійких моральних переконань, хибна спрямованість родинного виховання; нехтування виховним потенціалом сім'ї у вихованні гуманного ставлення; відсутність ігрових методів і прийомів у виховання гуманних почуттів.

Водночас 60 % педагогічних працівників дошкільної освіти знають, на виховання яких гуманних почуттів така робота спрямована. Близько половини вихователів взаємодіють з батьками, використовуючи засоби етнопедагогіки у вихованні гуманності, проте взагалі не зважають на засоби сюжетно-рольової гри. Також намагаються використовувати і прислів'я, і приказки, як під час бесід, так і на батьківських зборах, на заняттях, у повсякденному житті, проте не звертали уваги на те, які саме відомості містять означені засоби про традиції українців щодо ставлення дітей до дорослих.

Крім того, на заняттях з мовленнєвого спілкування дітям наголошують на нормах гуманної поведінки, правилах спілкування з ровесниками, батьками, дорослими. Вони в індивідуальній роботі з дітьми проводять бесіди про гуманність по відношенню до батьків, дорослих, про дружбу між дітьми у спільноті. Проте таких досліджуваних небагато – лише близько 20 %. У закладі дошкільної освіти проводиться багато свят, у яких простежується гуманістична спрямованість. Проте до цього процесу дуже мало залучаються батьків, а також помітно їх нехтування допомогою в організації життєдіяльності групи.

За результатами проведеного дослідження нами було встановлено рівні вихованості гуманних почуттів дітей 5–6 років та надано характеристику дітям кожного з рівнів. Виявлено, що 13 % дітей 5–6 років мають високий рівень вихованості, 30 % старших дошкільників – середній рівень, а найбільше 54 % – низький рівень гуманних

почуттів. Так, дошкільники 5–6 років з *високим рівнем гуманних почуттів* характеризуються системними уявленнями про гуманність; прояви гуманності у поведінці дітей є типовими за всіх життєвих обставин; розрізняють власні гуманні почуття та розуміють прояви гуманного ставлення у ровесників і старших, відповідним чином на них реагують; усвідомлюють емоційний стан однолітків і дорослих, проявляють співчуття, людяність до старших і ровесників; виявляють готовність до надання безкорисливої допомоги ровесникам, старшим за них людям за критичних обставин; самостійно здатні оцінити ситуацію за допомогою моральної оцінки та адекватно її вирішити; правильно надають оцінку вчинкам з боку гуманістичних цінностей, схвалених суспільством; постійно розрізняють мотиви *хочу* та *потрібно*.

Старшим дошкільникам з *середнім рівнем гуманних почуттів* властиві уривчасті уявлення про людяність і гуманні почуття; не завжди їх уявлення про гуманність відповідає проявам у поведінці з ровесниками чи старшими за різних життєвих обставин; нездатні повною мірою усвідомити емоційний стан однолітків і дорослих, проявити співчуття, гуманність по відношенню до старших, ровесників; емоційні переживання є мало усвідомленими, а тому їм важко ними керувати; не завжди виявляють готовність до надання необхідної допомоги тим, хто її потребує; у поведінці присутні егоїстичні мотиви; не завжди можуть відшукати правильний вихід з обставин, які склалися, а тому зрідка у їх поведінці є моральний вчинок; інколи можуть надати моральну оцінку гуманним вчинкам ровесників, дорослих; не завжди можуть розрізнити мотиви *хочу* та *потрібно*.

Дітям з *низьким рівнем прояву гуманних почуттів* властиві достатньо обмежені уявлення про гуманні почуття й людяність стосовно інших людей; лише зрідка можуть правильно оцінити вчинки з позицій гуманістичних цінностей; прояви співчуття для них невластиві; не мають уявлення, а тому не надають необхідну безкорисливу допомогу, не виявляють підтримки до тих хто її потребує; у поведінці та вчинках керуються суто егоїстичними мотивами; не здатні адекватно оцінити прояви людяності у вчинках з позицій гуманного ставлення; не можуть розрізнити мотиви *хочу* та *потрібно*.

Висновки. педагогічні працівники проводять роботу з виховання гуманних почуттів старших дошкільників, проте більшою мірою на виховання гуманного ставлення до старших. При цьому вони певною мірою орієнтовані на використання у цьому процесі не ігрових засобів, а засобів етнопедагогіки. Вихователі добре розуміють сутність поняття виховання гуманності, гуманні почуття, а також орієнтуються у методах, які доцільно використовувати для реалізації цього напрямку. Менш вони володіють знаннями й практичними вміннями, щодо використання ігрової діяльності у цьому процесі, а більшою мірою зорієнтовані на засоби етнопедагогіки. Батьки вихованців більше плутаються у поняттях, не розуміють які методи й засоби є більш доцільними, а тому використовують їх більше на підсвідомому рівні. Водночас вони більшою мірою орієнтовані на виховання у дітей гуманного ставлення до дорослих, ніж на виховання гуманних почуттів до ровесників (цей аспект вони повністю ігнорують). Зафіксовано, що дуже тісно вихователь співпрацює з батьками дошкільників з означеного напрямку, проте у більшій мірі він також зорієнтований на виховання гуманних почуттів по відношенню до дорослих. Свою роботу щодо виховання гуманістичної спрямованості дітей 5–6 років педагоги відображають на заняттях, під час індивідуальних бесід, батьківських зборів, консультацій, а також інших організаційно-педагогічних моментів. Але, навіть, педагоги вважають свою роботу з виховання гуманістичних почуттів старших дошкільників не завжди результативною, що і відображено у рівнях сформованості гуманних почуттів.

Література

1. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. Санкт-Петербург: Питер, 1999. 720 с.
2. Фромм Э. Бегство от свободы: пер с англ. / под общ. ред. П. С. Гуревича. Москва: Прогресс, 1989. 272 с.
3. Педагогічний словник / за ред. М. Ярмаченка. Київ: Педагогічна думка, 2001. 514 с.

4. Лохвицька Л. Скарбниця моралі: програма з морального виховання дітей дошкільного віку. Тернопіль: Мандрівець, 2020. 96 с.
5. Ладивір С. Перші уроки добра. *Дошкільне виховання*. 2008. № 12. С. 5–7.
6. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка: підр. 2-ге вид. Київ: Академвидав, 2013. 464 с.
7. Врочинська Л. І. Виховання гуманної поведінки дітей старшого дошкільного віку у процесі взаємодії дошкільного навчального закладу і сім'ї: дис. канд. пед. наук: 13.00.08 / Інститут проблем виховання АПН України. Київ, 2008. 233 с.

Reference

1. Rubynshtein, S.L. (1999). *Osnovy obshchei psykholohyy* [Fundamentals of General Psychology]. Sankt-Peterburh: Pyter [in Russian].
2. Fromm, E. (1989). *Behstvo ot svobody* [Escape from freedom]. P.S. Hurevycha (Ed.). Moskva: Prohress [in Russian].
3. *Pedahohichniy slovnyk* [Pedagogical dictionary]. (2001). M. Yarmachenka (Ed.). Kyiv: Pedahohichna dumka [in Ukrainian].
4. Lokhvytska, L. (2020). *Skarbnytsia morali* [Treasury of morality]. Ternopil: Mandrivets [in Ukrainian].
5. Ladyvir, S. (2008). Pershi uroky dobra [The first lessons of goodness]. *Doshkilne vykhovannia – Preschool education*, 12, 5–7.
6. Ponimanska, T.I. (2013). *Doshkilna pedahohika* [Preschool pedagogy]. (2 ed.). Kyiv: Akademvydav [in Ukrainian].
7. Vrochynska, L.I. (2008). *Vykhovannia humannoï povedinky ditei starshoho doshkilnoho viku u protsesi vzaiemodii doshkilnoho navchalnoho zakladu i simi* [Education of humane behavior of older preschool children in the process of interaction between the preschool educational institution and the family]. Candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].

Pisotskyi O.

candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of Preschool Education
Mykola Gogol Nizhyn State University
pisozkij_a_070716@ukr.net
orcid.org/0000-0003-1454-4394

Pisotska L.

senior lecturer at the Department of Preschool Education
Mykola Gogol Nizhyn State University
lm.pisozkaja@gmail.com
orcid.org/0000-0002-8856-7866

PECULIARITIES OF EDUCATION OF HUMAN FEELINGS OF CHILDREN 5–6 YEARS OLD IN THE GAME

The article analyzes the results of an empirical study of the upbringing of humane feelings of children aged five or six. They were evaluated by criteria: a system of knowledge, a positive attitude to their humanity and humane behavior towards peers and adults, and the structural components of the education of humanity of older preschoolers were cognitive, emotional and practical.

The study of the peculiarities of educating the humane feelings of older preschoolers was based on the methodology developed by the authors, which consisted of the following methods: questionnaires of parents, conversations with children, observation of play activities, interviews with educators, analysis of teachers.

It was found that educators of preschool education are well aware of the essence of humanity, humane feelings, as well as guided in the methods that should be used to implement this area. However, to a lesser extent they have the knowledge and practical skills to use play activities in this process, and more specialists focus on the implementation of educational tools of ethnopedagogy. Parents of preschoolers are confused in the concepts of humanity and humane feelings, do not understand what methods and tools for the formation of children are more rational, and therefore use them

more on a subconscious level. At the same time, they are more focused on educating children in humane treatment of adults than in cultivating humane feelings towards their peers (they completely ignore this aspect). At the ascertaining stage, it was noted that a significant percentage of children aged five to six are characterized by low manifestations of humane feelings in interaction with peers and adults, which is 50%, which is more than half. 30 % of the studied pupils are characterized by partial manifestations of humanity in relation to the people around them, and the smallest number of children – 17 %, are characterized by a high level of humane orientation in playful behavior.

The results of the formation of humane feelings in older preschool children indicate a lack of weight on the part of parents and educators to the problem of forming humanity in the game.

Key words: humanity, humane feelings, humanity of a child of five or six years, education of humanity of preschoolers, play activities.